

FROM DIRTY OLD MEN AND LECHEROUS WOMEN TO SEXUALLY VIGOROUS LADIES AND GENTLEMEN

On sexuality and aging in the 20th century

ÅSA ANDERSSON

Keywords

Old age, sexuality, asexuality, cultural attitudes, sexology, masculinity, gender identity.

Summary

Two lines of thoughts have historically characterised the understanding of sexuality in old age in Western society. On the one hand elderly persons sexuality have been portrayed in literature and dramas since the antiquity and onwards. However these images have often been negative, ridiculing sexuality in late life. On the other hand old age has been associated with asexuality – philosophers, and other intellectuals as well as religious authorities have often articulated this position. In addition you may say that the asexual standpoint generally has been positively charged. Nevertheless attitudes towards sexuality in old age began to change in the midst of the 20th century. This is for instance apparent in works from sexology, not the least the Kinsey reports (1948, 1953), but also Masters' and Johnson's publications from the 1960s. During the 1960s a book that specifically dealt with old age and sexuality was published, namely *Sexuality After Sixty* (1965), by the American sexologist Isadore Rubin. In this publication the view on sexuality is particularly positive. Rubin for instance claims that it is vital and good for the health to keep sexually active as long as possible. This statement is supported by Masters and Johnson. Rubin's and Masters' and Johnson's writings are illustrative for their time and may be related to the current social and cultural context of sexual debate, youth culture and young people revolting against authorities and old-fashioned thinking. *Youth* becomes a norm at this point in history. My interpretations mainly deal with how youth culture, sexuality and gender identity interrelates. Masculinity seems to be strongly associated with heterosexual intercourse, and aging appears to be antithetic to masculinity – the status of the man diminishes as the aging process proceeds. The connotations to femininity also alter, but not in the same sense as with masculinity.

Synen på äldre människors sexualitet har skiftat genom tiderna. Man har förespråkat ett aktivt sexualliv och man har framhållit motsatsen: att äldre bör avhålla sig från sex, inte minst på grund av att driften förmodas avta eller att en äldre persons begär är skadligt eller patetiskt. Åsa Andersson gör en exposé över hur vi i väst betraktat äldres sexualitet med fokus på det sena 1900-talets förändrade synsätt.

FRÅN FULA GUBBAR OCH LIDERLIGA GUMMOR TILL VITALA CASANOVOR OCH GLADA ÄNKOR?

Om 1900-talets förändrade synsätt på äldres sexualitet

ÅSA ANDERSSON

Avsikten med denna bok är inte att försöka stimulera äldre människor till en livligare sexuell aktivitet än de har förutsättningar för. Vad jag syftat till har varit att skapa den anda av förståelse för att sexualiteten ska kunna förbli en lyckokälla även på gamla dar – utan inblandning av fördomsfulla och avogt inställda medmänniskor.¹

Orden i ovanstående citat kommer ur den amerikanske sexualupplysaren och läkaren Isadore Rubins bok *Sex efter sextio* (1967). I inledningen till den tredje svenska utgåvan från 1983 beskriver den dåvarande ordföranden för RFSU i Sverige, Hans Nestius, Rubins framställning som en härligt avspänd plädering för åldrande människors rätt till och behov av kärlek inklusive ett aktivt sexualliv.

Många har, säger Nestius, både lusten och förmågan kvar långt upp i 80- och 90-årsåldern, bara de inte hindras av fördomar.²

Rubins och Nestius uttalanden om äldres lust och rätt till sexualitet kan nog sägas representera ett rätt så allmänt sätt att tänka idag men när Rubins bok kom ut var den på många sätt unik. Inte på grund av sin uppmärksamhet på sexualitet, tvärtom var ju 1960-talet ett decennium som kännetecknas just av sexualdebatt och en liberaliserad syn på sexualitet.³ Det unika med boken *Sex efter sextio* var att den fokuserade på äldre. Trots att det under 1900-talet publicerats en ansevärd mängd sexualforsknings- och sexualupplysningslitteratur där åldrandeaspekten nämdes, hade ingen ägnat en hel bok enbart åt äldre människors sexualitet. Till skillnad från tidigare 1900-talsframställningar av äldres sexualitet framkom dessutom i *Sex efter sextio* en i många stycken ny bild av hur denna sexualitet var, nämligen fortsatt stark och i behov av att få komma till uttryck. Rubin var därtill mån om att framhålla det positiva i att äldre människor upprätthåller ett sexliv. Detta välvilliga förhållningssätt var inte givet bland sexualforskare och sexualupplysare under första hälften av 1900-talet. Rubins positiva attityd framstår som ett för tiden relativt nytt sätt att förhålla sig till kopplingen mellan ålderdom och sexualitet, vilket är intressant och väcker många frågor.

I den här artikeln kommer jag att beskriva och diskutera det sena 1900-talets starka pläderande för ett aktivt sexualliv i ålderdomen och de förändringar i synen på sexualitet och åldrande som ledde fram till denna nya uppfattning. Som en fond till 1960-talets idéskifte ska ett par tankelinjer kring åldrande och sexualitet översiktligt beskrivas, och i anslutning till det även det tidiga 1900-talets vetenskapliga tänkande om ålderdom och sexualitet. Därefter återvänder jag till artikelns huvudfråga, det sena 1900-talets förändrade synsätt på äldres sexualitet – och här kan tilläggas att framställningen rör västvärlden.

Innan vi går in på ämnet för artikeln vill jag säga något om dess karaktär och om begreppen ålderdom och sexualitet. Artikeln är i huvudsak explorativ, den bygger på en genomgång av historiska texter och samtida översiktsverk och artiklar som i någon mån behandlar temat sexualitet och ålderdom. Källorna som ligger till grund för artikeln skiftar vad gäller stil och tillhörighet. Jag har bland annat använt socialreportage, skönlitterära och vetenskapliga texter som har som gemensam nämnare att äldres sexualitet diskuteras. Läsningen och tolkningen av texterna har skett genom en tids- och sammanhangskontextualisering av dessa. Med det menas att de idéer om äldres sexualitet som kommer till uttryck i de olika källorna tolkas mot bakgrund av ett större sammanhang av historiska och samtida sociala och kulturella faktorer och processer.

Skälet till artikelns tentativa och utforskande form är knutet till hur äldres sexualitet uppstod som en frågeställning för mig. I Simone de Beauvoirs

Ålderdomen (1976) och Georges Minois *History of Old Age* (1989) uppmärksammas historiskt grundade negativa attityder till sexualitet och åldrande, som varit rådande under århundraden. Relateras dessa skildringar, till exempel till den inledningsvis nämnda Isadore Rubins mer positiva attityd till äldres sexualitet, uppstår spörsmålet: Varför förändras betraktelsesättet på äldres sexualitet i mitten av 1900-talet och hur kan det komma sig att en genom seklerna dominerande negativ attityd skiftar till en annan och mer positiv hållning till äldres sexualitet? Mig veterligen har detta inte diskuterats tidigare.⁴

Nu till frågan om ålderdomen, när kan man säga att den inträffar? Det tycks inte finnas någon självklar eller naturlig gräns för när människan anses bli gammal. Ur ett historiskt perspektiv är det uppenbart att sättandet av ålderdomsstrecket är påfallande tids- och perspektivberoende.⁵ Eftersom frågan i det här sammanhanget inte handlar om *när* människan anses bli gammal, utan vilka *föreställningar* som förknippas med ålderdomen kommer jag i uppsatsen följa mina källors definitioner. Det innebär att begreppen "äldre", "gammal" etc. lika gärna kan referera till personer i 50-årsåldern som till personer i 80-årsåldern.

När jag diskuterar sexualitet är det däremot inte källorna som definierar innebörden – i stället diskuteras och problematiseras i artikeln en till stora delar biologisk förståelse av mänsklig sexualitet. Den biologiska förståelsen av sexualiteten har dominerat genom historien. Sedan några decennier tillbaka har dock detta synsätt utmanats bland annat av feministiska perspektiv och

av en Foucaultinspirerad sexualitetsforskning, som lägger stor vikt vid sexualitetens historiska dimension och kopplingarna till vetande och makt. Min utgångspunkt är att sexualiteten är historiskt formbar i den

Det tycks inte finnas någon självklar eller naturlig gräns för när människan anses bli gammal.

meningen att människan genom historien har erfarit, uttryckt och tolkat sin sexualitet i relation till den tid, kultur och det sociala sammanhang hon befunnit sig i.⁶ Sexualiteten är alltså inte någonting för evigt fast och entydigt, och det vittnar bland annat 1900-talets förändrade synsätt på den åldrande människans sexualitet om.

Två historiska tankelinjer

Folkliga och lärda teorier och föreställningar om den mänskliga sexualiteten, vad den är och hur den bör utövas, har en lång historia. Genom bildillustrationer, berättelser och rådgivande instruktioner har ramar och normer för sexuallivet formulerats. Hur föreställningarna om en normal sexualitet historiskt sett har formats har fått stor uppmärksamhet inom senare års sexualitetshistoriska forskning. Bland annat har denna forskning uppmärksammat genus- och maktaspekter samt de heteronormativa dragen inom den från 1800-talet framväxande sexualforskningen.⁷ Åldersaspekten har inte fått samma uppmärksamhet men historieforskningens större uppmärksamhet på äldres situation genom historien har ändå inneburit att sexualitetsaspekten av

ålderdomen belysts i viss mån.⁸ Utifrån denna historiska forskning framstår inte västvärldens syn på äldres sexualitet generellt ha varit särskilt positiv. Från antiken och framåt har det till exempel varit vanligt att författare drivit med äldres sexualitet. Äldre människors sexuella begär har setts som allmänt olämpliga.⁹

Bland de exempel på negativa associationer mellan ålderdom och sexualitet som kan nämnas, finns 1300-talsförfattarna Christine de Pisan och Geoffrey Chaucer. I *Kvinnostaden* riktar de Pisan uttryckliga varningar till gamla kvinnor för att sminka sig och klä sig utmanande, och gör därmed en markering mot äldre som vill vara sexuellt attraktiva. I flera av Chaucers berättelser i *Sagor från Canterbury* förlöjligas och häcklas gamla män och kvinnor för sin dragning till det motsatta könet och för sina erotiska tillkortakommanden.¹⁰ Ytterligare ett par exempel som kan nämnas är William Shakespeares komedi *Trettondagsafton* där den äldre Malvolios förälskelse i en ung kvinna framstår som narraktig samt August Strindbergs berättelse om *Hemsöborna* där de två inte längre helt unga huvudpersonerna, Carlsson och Madam Flod, tillskrivs sexuella känslor men där löjet hela tiden finns med i undertexten till berättelsen om dem.¹¹

Även om sexuella yttringar förlöjligas i de litterära framställningar som nämnts, är det ingen tvekan om att man i dessa skildringar tillerkänner äldre människor en sexualitet. Det finns dock ytterligare ett historiskt förekommande synsätt, nämligen synen på den äldre människan som asexuell. De kanske mest kända motbilderna till den sexuellt drivna och aktiva gamlingen, finner man hos den romerska författaren Cicero samt 1500-talsförfattaren Michel de Montaigne. Den åldrade Cato får i Ciceros framställning uttrycka tankar om att sex inte längre kittlar men att det inte heller finns någon saknad. Det man inte saknar har man inget behov av.¹² En liknande uppfattning antyds av 1500-talsförfattaren Michel de Montaigne. I hans essäer, där ålderdomen för övrigt beskrivs i tämligen negativa termer, anar man en uppfattning om ålderdomen som liktydig med sexualitetens och lustens död:

Man kan inte skryta med att man föraktar och besestrar vällusten om man inte ser den och inte känner den och dess behag, dess kraft och dess mest förföriska skönhet.¹³

Av citaten framgår att Montaigne liksom Cicero uppfattar åldrandet liktydigt med en minskning av det sexuella intresset. Liknande föreställningar finner man både tidigare och längre fram i historien som exempelvis i den antike filosofen Platons skrift *Staten* där erotikens sägs vara en slavdrivare som man blir fri ifrån när man blir gammal, och hos 1800-talsfilosofen Arthur Schopenhauer, som menar att lidelserna ”förstummas”, att könsdriften dör i ålderdomen. Även den

svenska naturforskaren Carl von Linné talar om ålderdomen som en tid då livets ”källa sinar och all lust förgår”.¹⁴

Utifrån ovanstående kan man urskilja två tankelinjer kring ålderdom och sexualitet. Inom den ena tankelinjen uppfattas lusten och den sexuella kraften som oförändrad, äldre människor uppfattas som sexuellt aktiva. Den andra tankelinjen utgår från att människors lust falnar i och med åldrandet och att sexuallivet därför upphör. Förutom dessa två uppfattningar tillkommer en negativ inställning till sexuella yttringar hos äldre människor. Den negativa ståndpunkten har kunnat vila på kristen moralisk grund men den har också kunnat utgå från ett hälsoperspektiv, som bland annat har kommit till uttryck i sexualupplysningslitteraturen, där man vanligtvis avrått från samlag från 40-50 års ålder. Man har till exempel angett kvinnans menopaus som naturens sätt att sätta punkt för det äktenskapliga samlivet men har även menat att sexuella aktiviteter i högre åldrar innebär allmän fysisk försvagning samt hälsorisker.¹⁵ Förutom hälsoperspektivet som grund för en negativ attityd till sex och åldrande har avståndstagandet vilat på kristen moralisk grund. Ett sexualliv utan fortplantningssyfte uppfattades som syndigt. Mycket tyder på att en del av dessa föreställningar och uppfattningar lever vidare, till exempel inom den på 18- och 1900-talen framväxande sexualforskningen.

Den moderna sexualforskningens etablering i slutet av 1800-talet brukar associeras till den österrikiska psykiatern Richard von Krafft-Ebing (1840-1902).¹⁶ Sexualitet och ålderdom var inte centralt

i von Krafft-Ebings författande men han framstår ändå som central för sexualvetenskapens förståelse av äldres sexualitet, framför allt äldre mäns. Krafft-Ebing menade att sexuella instinkter kunde förekomma hos äldre och att detta inte behövde vara sjukligt. I hans standardverk *Psychopathia Sexualis* (1886) associerades likafullt äldres sexualitet i hög grad till avvikelser. Bland annat förmedlades uppfattningen att senildementa äldre män utgjorde en stor grupp av sexualförövarna mot barn och att detta berodde på en åldersrelaterad stegrad drift kombinerad med svag potens.¹⁷ Denna teori samt till den associerade idéer om sexuell nedgång respektive stegring under åldrandet förvaltades av Krafft-Ebings efterföljare under det tidiga 1900-talet, bland annat av schweizaren August Forel (1848-1931) och engelsmannen Havelock Ellis (1859-1939). Hos dessa två sexualforskare finner man de tankelinjer om nedgång och stegring som jag nämnt ovan. De menade båda två å ena sidan att sexualiteten avtog med stigande ålder. Tidsgränsen för mannens sexuella förmåga placerades av Forel till åren mellan 60 och 80 år, och kvinnans sexualdrift tänktes minska i och med klimakteriet.¹⁸ Ellis var inte lika explicit men antydde att det var normalt att kvinnans sexualitet sinade med stigande ålder.¹⁹

Forel och Ellis var å andra sidan inne på att sexualiteten också kunde kvarstå, men de uttrycker sig på ett sätt som antyder att de snarare uppfattade sexuella yttringar under ålderdomen som en stegring av sexualiteten. Det är i alla fall i termer av ”stegring” de företrädesvis omtalar sexuella uttryck hos äldre, vilket är i enlighet med

det stegringstema som Krafft-Ebing formulerat på 1880-talet. Den åldrande kvinnans stegring kunde innebära att de sexuella begären inte minskade (som förväntat) eller att begäret efter sexuellt umgänge med en man till och med ökade. Klimakteriet gavs här stor förklarande kraft; att förlora sin fruktsamhet beskrevs av både Forel och Ellis som en svår händelse i en kvinnas liv.²⁰ Hos mannen tänktes skälet till den sexuella stegringen vara att libidon kvarstod medan potensen falnade, vilket gjorde att mannen nu förstod att han inte längre var ung utan gammal och därför tog till hjälpmedel för att stegra potensen och tillfredsställa sin libido.²¹ Det är i synnerhet i detta resonemang man finner kopplingarna till Krafft-Ebings bild av äldre och senildementa män som sexualförövare. Både Forel och Ellis associerade äldre män med exhibitionism, homosexualitet och pedofili.²² Detta tänkande stärktes delvis av den samtida sexualforskningskollegan Magnus Hirschfeld, som i sin kartläggning av homosexualitetens olika uttryck, beskrev historiska och samtida exempel på sexuella kontakter mellan äldre män och unga pojkar.²³ Med utgångspunkt från August Forels och Havelock Ellis teorier var det fullt tänkbart att en man när han åldrades löpte risken att förvandlas från måttfull gentleman till en "ful gubbe", medan kvinnan kunde omvandlas från medgörlig hustru till "liderlig gumma".

Slutligen kan de ovan beskrivna bilderna av äldre mäns och kvinnors sexualitet belysas genom dåtidens grundförståelse av mannens sexualitet som aktiv och kvinnans sexualitet som passiv.²⁴ Sannolikt uppfattade Forel och Ellis den gamla mannens sexualitet som en urspårad aktiv manlig sexualitet och den åldrade kvinnans liderlighet som en avvikelse från en kvinnlig sexuellt passiv roll. Dessutom förstärktes troligen bilden av äldres sexualitet som problemomgärdad av Forels och Ellis allmänt negativa inställning till sexuella yttringar hos äldre. För sexualforskarna i början av 1900-talet hörde inte sex och ålderdom ihop, ett aktivt sexualliv stämde inte överens med föreställningar om vad åldrandet var och vad det borde vara. Några decennier in på 1900-talet börjar dessa attityder ifrågasättas, bland annat av den svenska arbetarförfattaren Ivar Lo-Johansson.

Ivar Lo-Johanssons sökarljus på åldrandet

Ivar Lo-Johansson hade stor betydelse för att uppmärksamheten kring äldres situation ökade i Sverige i mitten av 1900-talet.²⁵ Genom sin reportageserie från svenska ålderdomshem i tidningen *Vi* (1949) och senare utgivningen av reportagen i boken *Ålderdoms-Sverige* (1952) bidrog han till en livlig debatt om äldres villkor i det svenska samhället och så småningom även till en definitiv kursändring inom ålderdomshemskulturen. Ett av de missförhållanden Lo-Johansson tog upp rörde äldres sexuella villkor. I debattboken beskrevs hur äldre människors sexualitet förlöjligades och reglerades i ålderdomshemmens allmänt kontrollerande ordning.

Lo-Johansson menade att det fanns en illvilja mot åldringssexualiteten:

Ifall två ensamma åldringar på ett ålderdomshem förälskat sig i varann blir det, som när det gäller omyndiga, släktens och fattigvårdsstyrelsens sak. Prästen tillkallas och det ordnas ibland nödvigsel, alldeles som om landets moraliska välfärd stod på spel.²⁶

Som framgår av citatet lyfte Lo-Johansson särskilt fram den paternalistiska inställning ålderdomshemsmiljön hade till äldre och han menade att äldre behandlades som om de vore omyndiga. Erotiken var enligt Lo-Johansson en livskälla, ett uttryck för att livet fortfarande fungerade och att man fortfarande var både behövande och behövd.²⁷ Det som är av särskilt intresse i det här sammanhanget är att han också presenterade ett antagande om en sorts omvänd ålderskrisordning, där en period av stegring av den sexuella vitaliteten ingick; han benämnde det ”gamlingens pubertet”.²⁸ Ivar Lo var alltså inne på liknande stegringsidéer som de tidigare nämnda sexologerna var. Till skillnad från dem hade dock Lo-Johansson en explicit politisk ambition att ändra attityderna till äldres sexualliv i positiv riktning, vilket för övrigt var i linje med hans – för sin tid – allmänt sexualliberala framtoning.²⁹

Ivar Lo-Johanssons uppmärksamhet på äldres situation bör sättas in i ett tids-sammanhang. Fokus på åldrandet och på äldres livsvillkor hade i själva verket varit en het medicinsk och socialpolitisk fråga i decennier innan den blev medial genom

reportagen i tidningen *Vi*. Redan kring sekelskiftet 1900 började frågor om åldrandets orsaker och karaktär samt äldres villkor i samhället, att diskuteras bland forskare och samhällsreformatorer. Successivt utvecklades under 1900-talets första decennier ett tvärvetenskapligt kunskapsfält kring olika aspekter av åldrandet.³⁰ I mitten av 1900-talet hade man redan organiserat ett par internationella konferenser och inom kunskapsfältet hade tidskrifter etablerats. Ett exempel på åldrandeforskningens institutionalisering är att en grupp svenska läkare år 1946 bildade ”Sällskapet för åldersforskning”.³¹

Ivar Lo-Johansson kan sättas in i ytterligare ett tidssammanhang. Som jag nämnde inledningsvis associeras 1960-talet med en liberalisering av synen på sexualitet. Denna förändring uppstod dock inte plötsligt, liberaliseringen kan snarare ses som en kulmen på en längre process som pågick under hela 1900-talet. Förklaringar till mänskligt beteende börjar få en mer psykologiserande karaktär. Istället för att moralisera, exempelvis kring sexuella handlingar, blev det allt vanligare att förståelse skapades genom att medikalisera, psykologisera och ”sociologisera” människan.³² Ett konkret exempel på 1900-talets successiva attitydförändringar kring sexualitet är att homosexuella handlingar från 1910-talet och framåt fick allt mildare rättsliga påföljder, för att år 1944 avkriminaliseras.³³ Ett annat exempel på förändringar i inställningen till sexualitet finner man hos den amerikanske sexualforskaren Alfred Kinsey, vars rapport om mannens sexuella beteende publicerades 1948.

Detta var den mylla i vilken för tiden nya tankar om åldrandet kunde spira. Det tycks som om de diskussioner om åldrandeprocessen som fördes bland forskarna även spreds till verksamheter som inte uttryckligen behandlade åldrandet. I den amerikanske sexualforskaren Alfred Kinseys publikationer finns exempelvis referenser till samtida åldrandeforskning och åldersaspekten på sexualiteten behandlas delvis under särskilda rubriker i hans framställningar.

Kinsey om sexualitet och åldrande

Alfred Kinsey kan beskrivas som en vattendelare i 1900-talets teoretiserande om den mänskliga sexualiteten. Dels på grund av de naturvetenskapligt präglade metoder han och hans forskarkollegor använde, dels utifrån den ickenormativa ambition som präglade forskningsarbetet. Med hjälp av det forskarlag Kinsey hade kring sig samlades stora mängder data in och man strävade sedan efter att ge strikt vetenskapliga beskrivningar av den mänskliga sexualitetens olika yttringar utan att fälla värdeomdömen.³⁴ Oavsett denna ambition

Kvinnan tillskrivs i högre utsträckning än mannen en genom hela livet jämnt fördelad sexuell kapacitet.

syns emellanåt normativa drag eller spår efter sexologiska föregångare, till exempel i grundförståelsen av manlig och kvinnlig sexualitet. Här påminner Kinsey och hans medförfattare i många avseenden om

föregångarna August Forel och Havelock Ellis. Mannen beskrivs av Kinsey som mer sexuellt drivande än kvinnan, och hennes sexualitet framstår därtill som mindre kraftfull än mannens. Trots detta uppfattas kvinnans könsdrift över livet som mer konstant än mannens. Åldrandeprocessens effekter för sexualiteten sägs vara olika för kvinnor och för män. Kvinnan tillskrivs i högre utsträckning än mannen en genom hela livet jämnt fördelad sexuell kapacitet. Mannen däremot börjar tidigt förlora sin könsliga förmåga. Att de erotiska aktiviteterna avtar från femtiofem- till sextioårsåldern sägs därför inte bero på kvinnan. I stället har det att göra med att mannen hon lever med som regel är något äldre än hon själv och därför mindre sexuellt intresserad och kapabel än tidigare.³⁵

Vad menar då Kinsey med sexuell kapacitet hos mannen? Av rapporten framgår att förståelsen av manlig sexuell kapacitet till stor del bygger på informanternas egna mätningar av morgonerektionens vinkel och varaktighet. Detta sågs av forskargruppen som ett mått på sexuell kapacitet samt intensitet i könsdriften. En minskning av erektionen uppfattades som synonymt med en sjunkande intensitet i könsdriften.³⁶ Utifrån dessa resultat kom man fram till att det sexuella åldrandet börjar redan under puberteten.³⁷ Mannens sexuella aktivitet når således, enligt Kinsey, sin höjdpunkt under adolescensen för att sedan sjunka successivt ända till ålderdomen. I rapporten finns en illustrativ tabell över detta och närmast lakoniskt konstateras att förlusten av förmågan att förlänga en erektion blir tydlig några år innan den fullständiga

impotensen inträffar.³⁸ Det är alltså uppenbart att Kinseys undersökning förknippar den åldrande mannen med oförmåga. Varje man sägs så småningom nå den punkt då han inte längre fysiskt sett kan prestera en sexuell utlösning och då han dessutom, på grund av leda, förlorar intresse för vidare aktiviteter.

Idén om en i samband med åldrandet stegrad sexualitet förbigås inte helt av Kinsey; den kommer på tal i anslutning till frågan om äldre män som anklagats och dömts för att ha närmat sig barn på ett sexuellt sätt. Men till skillnad från tidigare sexualforskare under 1900-talet som reproducerat föreställningen om den gamle mannen som sexualförbrytare, avfärdar Kinsey fullständigt idén om den fula gubben. Kinsey hävdar att detta problem överdrivits, närmandena handlar om samma sorts ömhet som föräldrar eller farföräldrar slösar på barn och barnbarn. Sexualförbrytarna är i själva verket impotenta män som inte kan fullfölja en sexuell kontakt på grund av att den könsliga förmågan minskat. Eftersom de fortfarande törstar efter ömhet söker de närhet hos småflickor, som till följd av masshysteri kring fula gubbar missförstår situationen och tror sig vara utsatta för våldtäktsförsök.³⁹ Den gamla "fula gubben" är alltså enligt Kinsey en myt.⁴⁰ Inte heller finns någon "liderlig gumma" i Kinseys studie över kvinnans sexuella beteende. Visserligen framställs kvinnans förmåga som genom livet mer konstant än mannens, men det finns inga beskrivningar av någon tillfälligt stegrad sexualitet under senare delen av livet. Att kvinnans sexuella aktiviteter ändå minskar anses som tidigare nämnts bero på att mannens förmåga försämras med stigande ålder.

Kan man hos Kinsey finna någon värdering av sexuella aktiviteter under ålderdomen? Det förekommer inte några direkt negativa värdeomdömen men ibland går det att skönja en negativ ton. Det framstår ibland som om bedömningen av de sexuella aktiviteterna bland äldre görs på grundval av typen av – och möjligen prestationen i – de sexuella handlingarna. I ett avsnitt i rapporten om mannens sexuella beteende tas ett antal olika sexuella praktiker och uttryck upp och diskuteras relaterat till olika åldrar. Bland annat nämns masturbation, nattlig sädesavgång, petting, homosexuella kontakter, äktenskapligt samlag, utomäktenskapliga kontakter och sexuella kontakter med djur – och allt detta relateras till ålder, från ungdom till ålderdom. Inte någonstans i detta textavsnitt döms eller värderas någon handling, vare sig den är förknippad med ungdom eller med ålderdom. Däremot kan normativa och bedömande uppfattningar om vad (mannens roll i) ett samlag är, skönjas i resonemang där äldre mäns potensproblem diskuteras:

Hos några av dessa män sker ejakulationen utan erektion som följd av en speciell teknik i umgänget. Hos många äldre personer åtföljes erektionsimpotensen – lyckligtvis – av minskning och vanligen fullkomligt upphörande av den erotiska reaktiviteten.⁴¹

Ordet "lyckligtvis" antyder, som jag tolkar det, att man anser att det är lika bra att de erotiska aktiviteterna upphör om erektionen uteblir, som om utlösning utan erektion är patetiskt och tragiskt. Men menar man med det att det är mer okej att ha könsumgänge med djur än att få utlösning vid sexuellt umgänge med en annan person utan att ha erektion? Den manliga sexualiteten tycks i alla fall – bortanför en retorisk nivå där "anything goes" – främst associeras med erektil förmåga, utlösning, frekvens, aktivitet, det vill säga, med en *viss typ* av prestation. Sammanfattningsvis kan man säga att åldrandet i Kinseys framställning förknippas med förlust av sexuell förmåga men detta gäller egentligen mannen. Den åldrande kvinnans sexualitet framstår i relation till det som helt beroende av en mans erektionsförmåga. Detta synsätt på äldres sexualitet kommer att förvaltas vidare under 1960-talet.

Sex efter sextio på sextioalet

Hos Isadore Rubin, och dem med honom samtida amerikanska sexologerna William Masters och Virginia Johnson, finner man direkta referenser till Kinsey men också idékopplingar till de under det tidiga 1900-talet verksamma sexualforskarna. Dessutom inspirerade det kulturklimat och den sexualdebatt som präglade 1960-talet till delvis nya synsätt. Ett för 1900-talet nytt budskap är att det inte bara är okej med sexuella aktiviteter på ålderns höst, det är till och med att rekommendera. Den av författarna som ivrigast pläderar för detta är Isadore Rubin, vilket inte är särskilt överraskande med tanke på syftet med och karaktären

av hans skrift. Boken *Sex efter sextio* är inte bara en upplysningsskrift, utan kan också ses som en äldrepolitisk debattbok.⁴² William Masters och Virginia Johnsons *Sexuellt gensvar hos människan* (1967) är också av upplysande karaktär, men den riktar sig inte specifikt till äldre. Därför är naturligtvis inte det äldrepolitiska syftet framträdande men dessa två författare har i likhet med Rubin en uttalat positiv inställning till sex på ålderns höst. Likafullt finner man i ovan nämnda publikationer spår från tidigare tankelinjer om stegring respektive nedgång i sexualiteten hos äldre människor. Vad som däremot framstår som nytt – i jämförelse med såväl Forel och Ellis som Kinsey – är ett mer framträdande psykologiskt perspektiv på äldres sexuella svårigheter. Och det är just hindren för sexuallivet som paradoxalt nog hamnar i fokus för både Rubins och Masters och Johnsons i övrigt så sexualitetspositiva utläggningar.

Det är framför allt den åldrade mannen som trots författarnas synnerligen positiva grundhållning associeras till problem, och då i första hand erektionsproblem. Den äldre kvinnan beskrivs däremot inte riktigt ur samma problemperspektiv; hennes eventuella avsaknad av sexuell samvaro framstår både hos Rubin och hos Masters och Johnson som helt beroende av mannens oförmåga. Kvinnans egen kapacitet, säger man, avtar inte – man sätter ingen åldersgräns för hennes sexualitet.⁴³ Trots detta till synes positiva budskap rapporterar författarna om den åldrande kvinnans svårigheter med sköra slemhinnor och därmed obehag vid samlag.⁴⁴ Förklaringarna till både mäns och kvinnors problem kopplas

till såväl fysiologiska som psykologiska processer. Inom ramen för den fysiologiska förståelsen ges testosteronet en central plats som "libidohormon" för bägge könen.⁴⁵ De fysiologiska förändringarna benämns i termer av "fysisk involution", ett begrepp som förekommer inom den samtida åldrandeforskningen och som betyder tillbakabildning av vävnader och organ.⁴⁶ Men som nämnts ovan så är inte människokroppen i förgrunden i diskussionen. Istället ligger fokus på människans psyke; de tankar och föreställningar som enligt sexologerna lägger hinder i vägen för ett fortsatt samliv.

Den psykologiska förståelsen av den äldre mannens förmåga kontra oförmåga, som Kinsey nämner tämligen flyktigt, får förhållandevis stort utrymme hos Masters och Johnson men kanske ännu mer hos Rubin som för återkommande resonemang av psykologiserande karaktär. Han menar bland annat att idén om ålderdomen som en period då sexualiteten saknar betydelse lätt blir en självuppfyllande profetia.⁴⁷ Kulturellt och socialt grundade föreställningar om att sexualitet och ålderdom inte hör ihop kan innebära att människor känner skuld och skam för sin lust och därmed får problem. Rubin hämtar stöd från en kollega som citeras: "En man blir gammal först när han känner sig gammal. Och bara den blir impotent som ger upp sin potens".⁴⁸ Masters och Johnson diskuterar även de i termer av kulturell påverkan och kulturellt baserade "falliska vanföreställningar" som en grund för negativa psykologiska processer. Dessa kan yttra sig i form av rädsla, trötthet och känslor av monoton.⁴⁹ Vilka psykologiska hinder identifieras då för den åldrande kvinnans sexuella uttrycksmöjligheter? Resonemangen är i stort sett snarlika dem som förs kring mannen men framför allt associerar man till kulturella uppfattningar om klimakteriet, det vill säga till att kvinnor föreställer sig att klimakteriet innebär en slutpunkt för sexuell kapacitet, könsdrift och sexuell funktionsförmåga och att de kanske dessutom känner att de inte längre är attraktiva eller till nytta för de halv vuxna eller vuxna barnen.⁵⁰

Det är i sig intressant att notera att kvinnans sexuella svårigheter inte uppfattas som motsvarigheten till mannens oförmåga. Jag ska återkomma till detta men avser först att återvända till det stegringstema jag tidigare varit inne på. I detta tema återfinns nämligen en blandning av biologiska och psykologiska förklaringar till ökad sexuell aktivitet samt till sexuella handlingar som anses vara avvikande. Ett exempel på det är Rubins beskrivning av den åldrande mannen vars sexualitet stegras och hur detta ibland kan ta en "ovanlig psykologisk vändning"; han syftar här på homosexualitet och exhibitionism. Detta tillskrivs det manliga klimakteriet som sägs kunna göra att dittills "oförvitliga" män börjar uppträda som fula gubbar.⁵¹ Här framställs alltså klimakteriet, ett biologiskt förlopp enligt Rubins förståelse, som en utlösande faktor till en psykologisk vändning som leder till ett blottningsbeteende. Även Masters och Johnson associerar klimakteriet – i detta

fall kvinnans klimakterium – till stegrad drift och de kopplar detta både till biologiska och psykologiska faktorer. Klimakteriet sägs kunna öka sexualdriften genom att kvinnan i menopausen inte längre behöver vara orolig för att bli gravid. Skälet till stegringen kan också vara den motsatta; att en del kvinnor överväldigas av en önskan att bli gravida en sista gång innan ”grindarna stängs”.⁵² Stegringen av kvinnans sexualitet kopplas alltså direkt till att hon inte längre kan föda, eller inte längre behöver ta hand om barn.

Sammanfattningsvis kan man således säga att sexologerna blandar olika – och ibland motsägelsefulla – grundförståelser av den mänskliga sexualiteten. Deras argumentation tycks anpassas efter mer eller mindre underliggande sexualpolitiska ambitioner i vilka bland annat ingår sexuellt självförverkligande och befrielse, exempelvis från skuld- och skamkänslor. Förutom detta framstår mannen i hög grad som det sexuella subjektet i både Rubins och Masters och Johnsons framställningar; det är främst utifrån mannens svårigheter resonemangen utgår. Som ett exempel kan nämnas att den sexuella nedgång som dryftas i anslutning till kvinnan inte alls associeras till den leda och monotoni som den åldrande mannen sägs kunna känna i en lång relation. Att kvinnor skulle vara uttråkade övervägs

inte som en möjlig orsak till nedgång i sexuella aktiviteter. Ett annat beaktansvärt drag hos Rubin och Masters och Johnson, men även hos Lo-Johansson och Kinsey, är de underliggande idéer som kan skönjas i många av deras ut-sagor. Exempelvis framstår hos dem den sexuella aktiviteten per se som

**Sex ses som mycket viktigt
och det pläderas för ett
fortsatt aktivt sexualliv på
ålderns höst.**

liktydig med ett heterosexuellt, penetrerande samlag och där orgasmen spelar huvudrollen. Den sexuella prestationen är central, inte minst för mannen. Ett annan antagande som tas för givet är att sexualiteten är en lyckokälla. Lusten tycks tas för given, den är en norm, medan olusten eller ointresset är en avvikelse, ett bekymmer. Detta är dock inte föremål för några problematiseringar bland sexologerna. Men som jag visat så är ändå skildringarna av äldres sexualitet problemomgärdad.

Sexualitet och hälsa

Trots den relativt starka betoningen på sexuella problem som föreligger i *Sex efter sextio* och *Sexuellt gensvar hos människan* är attityden till äldres sexualitet synnerligen positiv. I dessa skrifter har man inte bara,

i likhet med Kinsey, en tolerant inställning till sex under ålderdomen. Sex ses som mycket viktigt och det pläderas för ett fortsatt aktivt sexualliv på ålderns höst. Denna ståndpunkt kan jämföras med de historiska föreställningarna om sexualiteten som kraftstjälande och till och med hälsovådlig för äldre. Tankarna om falnande intresse, och därmed minskande av aktiviteter i ålderdomen som kan skönjas under andra perioder i historien, hamnar i skymundan i 1960-talets tankegångar om äldres sexualitet. Varför uppfattas sexuella aktiviteter nu som så viktiga? Hos Masters och Johnson är inte svaret på frågan tydligt, särskilt inte när det rör mannen. Det är på något sätt underförstått att det är mycket angeläget att hålla igång sitt sexualliv genom hela livet, vilket exempelvis uttrycks med följande ord:

Om höga sexuella aktivitetsnivåer bibehålls från ungdomen /.../ kan äldre män i allmänhet fortsätta någon form av aktivt sexualuttryck i 70-årsåldern och t.o.m. i 80-årsåldern. Även om samlagsaktivitet undvikits långa perioder kan män i dessa åldersgrupper återfå effektiv sexuell funktion, om de får adekvat stimulering och har intresserade partners.⁵³

I citatet kan man skönja en tanke om att det för den åldrande mannen är gynnsamt om längre uppehåll i samlagsaktiviteter kan undvikas. Partners – läs kvinnans – roll framställs också som betydelsefull för mannens sexuella funktioner. Masters och Johnson tar på samma sätt upp vikten av ett regelbundet sexualliv för den åldrade kvinnan för att minska involutionen och för att kunna bibehålla den sexuella kapaciteten. Här nämns dock inte partners intresse som betydelsefullt i sammanhanget.⁵⁴ Även i Rubins framställning omnämns de risker ett längre uppehåll i samlagsaktiviteterna kan föra med sig för mannen. Betydelsen av att ha en initiativkraftig partner framhålls. Äldre män som är sexuellt inaktiva under några månader sägs lätt tyna sexuellt. Av det skälet har en kvinna i medelåldern "stora skyldigheter" gentemot sin man; hon bör ge "all den stimulans" en äldre man behöver.⁵⁵ Det blir här påtagligt hur ansvaret för bibehållandet av mannens sexuella förmåga faller särskilt tungt på kvinnan. Förutom att den kvinnliga parten ges ansvar för sina egna tänkbara problem med slemhinnorna anses alltså även mannens eventuella potensproblem höra till hennes ansvarsområde.

Som antytts ovan kan en möjlig orsak till pläderingen för att upprätthålla sexuallivet under ålderdomen vara kopplad till en tanke om att ett regelbundet sexualliv minskar åldersinvolutionen, vilket kanske innebär att man föreställer sig att det därmed fördröjer åldrandeprocessen något. Det verkar också som om man menar att avsaknaden av sex kan skapa ohälsa. Enligt Masters och Johnson leder

bristen på sexuell utlösning till spänningar. Detta problem associeras till äldre kvinnor utan sexualpartners och tar sig enligt författarna uttryck i att kvinnorna

hängar sig åt religion, affärsvärld, välgörenhet eller alltför nitiskt intresse för vuxna barn eller barnbarn. Berövide normala möjligheter att tillfredsställa sexualdriften, tröttar de ut sig fysiskt för att medvetet eller omedvetet skingra sina hopade och ofta inte genomskådade sexuella spänningar.⁵⁶

Av citatet att döma tänker sig Masters och Johnson att sexuella spänningar liksom ackumuleras och ger upphov till olika intressen eller beteenden som inte framstår som helt sunda. Resonemanget i citatet kan associeras till ett tänkande inspirerat av psykoanalysen. Kanske är det inte så mycket Freuds faktiska teorier som utgör grund till Masters och Johnsons förklaring, utan snarare de omtolkningar av Freud som gjordes under 1900-talet och där man i enlighet med en sexualradikal tradition läste Freud som ett försvar för ökad driftsutlevelse.⁵⁷ Liknande idéer uttrycktes för övrigt redan i anslutning till 1880-talets sedlighetsdebatt, där många debattörer menade att sexuell avhållsamhet kunde orsaka nervösa besvär och depressioner.⁵⁸ Utifrån Masters och Johnsons framställning kan man hävda att föreställningen om sexualiteten som tvingande och dessutom olämplig att undertrycka, fortfarande kunde vara aktuell på 1960-talet.

Även Isadore Rubin verkar vara inne på temat spänningar när han tar upp

hälsoaspekten i att ge utlopp för sin sexualitet. I ett sammanhang hävdar han att vetenskapliga undersökningar tyder på att kvinnor som onanerat regelbundet under många år har ett fördelaktigare hälsotillstånd än kvinnor som avstått från denna möjlighet.⁵⁹ Det är oklart om Rubin här menar fysisk eller psykisk hälsa, eller möjligen både och. I bokens inledande kapitel är han dock mer explicit inne på det psykologiska välbefinnandet när han skildrar hur känslomässigt förödande det kan vara för en man att inte längre kunna ha samlag. Rubin menar att ett obrutet sexualliv för de flesta äldre personer innebär ”en viktig källa till psykologisk styrka och förnyelse”.⁶⁰ Vad handlar de kopplingar Isadore Rubin gör mellan sexualitet och psykologisk styrka om? Här antyds, som jag ser det, att sexualitet och identitet hör ihop.⁶¹

Ålderdom, könlöshet och identitet

Den amerikanske psykologen och åldersforskaren Robert Kastenbaum diskuterar ett par decennier senare, mer uttryckligt än Rubin, frågan om sexualitet och identitet. Kastenbaum menar att man genom att vara sexuellt aktiv i ålderdomen kan bevara sin identitet som sexuellt levande person. Det sexuella samlivet styrker parternas identiteter som personer.⁶² Kastenbaum resonerar även om åldrandet och potensförmågan i termer av ”virilitet”, det vill säga manlighet.⁶³ Han beskriver till exempel hur mannen under åldrandeprocessen kan uppleva sin virilitet och manlighet hotad.⁶⁴ Kastenbaum förefaller läsa in i manligheten att den är starkt associerad till förmågan att genomföra ett samlag med en kvinna.⁶⁵

I Kastenbaums fall verkar identitetsfrågan kopplad till manlighet stå i centrum. Draget till sin spets kan Kastenbaums resonemang tolkas som om den åldrade människan – men kanske i synnerhet mannen – förlorar sin identitet, sin personlighet, utan ett sexualliv med en (kvinnl)ig partner. Rubin använder sig av begreppet ”könlös” för att illustrera tankar liknande de Kastenbaum uttrycker. Tidigt i Rubins bok förtydligas syftet med boken som att ifrågasätta den farliga myten om ålderdomen som ”könlös”.⁶⁶ Med könlös menar Rubin framför allt att sexualiteten försvinner, tonar ned i och med åldrandet och detta kan naturligtvis associeras till historiska föreställningar om ålderdomen som asexuell. Men begreppet könlös bär på ytterligare en betydelse: att gränserna mellan det som vi uppfattar som manligt och kvinnligt suddas ut när vi åldras, vilket är en föreställning som har historiska rötter.⁶⁷

Ur ett genusteoretiskt perspektiv är det möjligt att förstå detta med könlöshet som att kulturella konstruktioner av kön blir mindre betydelsefulla med stigande ålder.⁶⁸ Styrkan i genuskonstruktionen skulle således minska när människan blir äldre.⁶⁹ Ålderdomen kunde i enlighet med det betraktas som en tid i livet då betoningen av kvinnlighet och manlighet uppfattas som mindre viktig. Ur ett genuspolitiskt perspektiv skulle detta kunna ses som någonting positivt. I Rubins och Masters och Johnsons sexualpolitiska formuleringar om sex efter sextio, värjer man sig emellertid mot idén om den asexuella och könlösa ålderdomen. I deras upplysningskrifter är ambitionen den motsatta; man vill bort

från idéer som associerar åldrandet till någonting som inte längre är bekönat och sexuellt laddat. Istället pläderar man ivrigt för att äldre människor ska göra allt de kan för att upprätthålla sexuallivet. Rubin menar till och med att myten om könlösheten är farlig.⁷⁰ Varför blir denna fråga så viktig, hur ska man förstå den angelägna tonen hos Masters och Johnson och Rubin?

Som jag uppfattar det handlar detta i hög grad om åldrandets betydelser för genusidentiteter, inte minst om konstruktionen av manlighet. Om man går till historien kan man se hur exempelvis åldrandeprocessen för mannen i det fornnordiska samhället innebar en sorts devalvering av manligheten. Detta kom bland annat till uttryck genom att äldre män benämndes med termer och begrepp som hade feminiserande innebörder. Carol Clover menar att detta tyder på att man uppfattade mannens åldrande som en sorts förkvinningande, vilket gav ett lägre värde åt en äldre man.⁷¹ Laura Davidow Hirshbein, som studerat kirurgiska föryngringsexperiment under det tidiga 1900-talet, skildrar även hon hur mannens åldrande förknippats med värde-minskning. Experimenten gick bland annat ut på att operera in könskörtlar från djur i människor. De läkare som var inblandade i könskörteltransplantationerna tecknade i sina inbördes diskussioner bilden av en manlighet vars essens handlade om sexuell energi och förmåga.⁷² Åldrandeprocessen hos mannen förknippades i enlighet med det med sexuell oförmåga och med avmaskulinisering. Manipulationer med kvinnors könskörtlar associerades inte alls till sexualitet på samma sätt som de gjorde

när det gällde män, vilket skulle kunna tyda på att den åldrande kvinnans sexualitet inte hade samma laddade koppling till konstruktionen av genus. Eller kanske det snarare var så att sexualitetsaspekten i konstruktionen av kvinnan gärna förknippades med reproduktion, moderskap, men ogärna med pockande könsdrift?⁷³

Ett nutida stöd för tolkningen av ålderdomen som framför allt problematisk för manligheten finner man till exempel i sociologen Edward H. Thompsons uppsats om osynliggörandet av äldre män ”som män” i dagens samhälle. Med hänvisning till nutida gerontologisk forskning menar Thompson att äldre män idag uppfattas som könlösa och asexuella, att åldrandet för män associeras till avmaskulinisering.⁷⁴ Liknande tankegångar träffar man på hos den israeliska sociologen Gabriela Spector-Mersel som diskuterar hur de genusrelaterade implikationerna av åldrandet faller olika på män och kvinnor. I kulturella förståelser av åldrandet framstår generellt åldrandeprocessen som mer ”naturlig” för kvinnor än för män medan de manliga kvaliteterna uppfattas som väsensskilda från åldrandet, vilket Spector-Mersel påpekar även går igen i nutida forskning om åldrandet.⁷⁵ Sociologerna och mansforskarna Jeff Hearn och Michael Kimmel berör också bilden av den åldrande mannen; de är framför allt inne på hur manlig makt och status kopplas till fysisk styrka och sexuell virilitet.⁷⁶ Utifrån ovanstående kan man ana att manlighet kopplat till åldrandeprocessen har frammanat mer oro och fler åtgärdsförslag än åldrande associerat till kvinnlighet verkar ha gjort. Liknande tendenser kan man se

hos 1960-talets sexförespråkare – men nu är sammanhanget ett annat än exempelvis i det tidiga 1900-talet.

Ungdomlighet som ideal

Isadore Rubin och William Masters och Virginia Johnson skrev sina sexualupplysningsböcker i en tid då många traditionella ideal och normer ifrågasattes. Budskapet i deras publikationer präglas av en frihetstanke – friheten för äldre att utöva sex utan att bli skambelagda. Däremot finns ingen ambition att luckra upp eller förändra genusgrundade normer för vad en man och en kvinna förväntas vara och göra i en sexuell situation. Trots att man förhåller sig till många problem som sägs följa med det biologiska åldrandet framstår de nämnda författarna som mycket angelägna om att äldre människor ska upprätthålla ett konventionellt samliv och detta tycks i hög grad bygga på ett ungdomsideal.

Idéhistorikern Lena Lennerhed beskriver 1960-talet som något av en kulmen på en sedan sekelskiftet 1900 pågående debatt om och liberalisering av synen på sexualitet, men hon betonar samtidigt att liberaliseringstankarna framför allt rörde unga människor. Det var främst ungdomars (sexuella) frihet som stod i centrum.⁷⁷ Den sexuella ”revolutionen” sammanföll också med andra ungdomsrelaterade fenomen. Jag syftar närmast på den så kallade studentrevolten, som inte bara innebar en ideologisk vänstersvängning, utan även var en markering för att unga människor i högre utsträckning än tidigare borde inkluderas i demokratiska processer.⁷⁸ Dessutom kan nämnas ungdomsspecifika kulturella

yttringar som särskild musik och speciellt mode för ungdomar – ett mode som för övrigt snabbt blev stilbildande även för andra åldersgrupper. Man kan nog med fog säga att ungdomar inte bara sågs som en ålderskategori. Ungdom som fenomen eller begrepp blev på många sätt normgivande just under 1960-talet. Utifrån det verkar det troligt att 1960-talets förståelse av sexualitet som någonting oerhört centralt i livet som måste få uttryckas fritt, gav ringar på vattnet som spreds även till människor lite högre upp i åldrarna.⁷⁹ Själva idén om ålderdomen som asexuell och könlös ifrågasätts alltså med utgångspunkt i ett ungdomsideal. Bilden av de fula gubbarna och liderliga gummorna ersätts nu av en bild av vitala casanovor och glada änkor. I enlighet med debattklimat och tidsanda träder bilden av den sexuellt dynamiska och ungdomliga åldringen fram.

Hur blev det då med sexualiteten som lyckokälla och med friheten att som gammal uttrycka sin sexualitet? Man kan å ena sidan se den idémässiga omvärderingen av äldres sexualitet som ett uttryck för en ökad tolerans för sexuella uttryck hos äldre. Att denna ökade vidsynthet fick konsekvenser framgår bland annat av undervisningsmaterial för blivande personal inom äldreomsorgen.⁸⁰ I läroböcker från 1970-talet omtalas sexualliv hos äldre som någonting naturligt och självklart, vilket kan jämföras med Ivar Lo-Johanssons reportageserie från 1940-talets ålderdomshem där repressionen mot äldres sexualitet är ett tema. Men om man å andra sidan utgår från en av det sena 1900-talets röststarkaste sexualitetsuttolkare, Michel Foucault, blir det genast mer problematiskt att tala i termer av sexuell *frihet* för äldre. En övergripande innebörd i Foucaults resonemang är att människan är fångad i sin tids idéer och samtalsordningar, till exempel om en förgivet tagen (sann) sexualitet. Tankefrihet framstår i ljuset av det som mer eller mindre omöjlig. Foucault lyfter också in ett maktperspektiv på kunskapsskapande processer, där vetande och makt är intimt sammanbundna med varandra. Ur ett längre historiskt perspektiv har maktens uttryckssätt – förenklat beskrivet – gått från att via kroppen kontrollera människan till att genom tänkandet kontrollera henne.⁸¹ Sedd så kan den moderna sexologin betraktas mer som en disciplinerande än som en frigörande verksamhet. Rubins och Masters och Johnsons sexualvetenskapliga sätt att tala om sexualitet och åldrande blir i Foucaults bemärkelse ett slags ”maktprocess”, maktutövning, i form av tankepåverkan. Foucault förhåller sig för övrigt kritisk till den moderna förståelsen av sexualitet. Han menar bland annat att den inbegriper föreställningar om att sexualiteten är undertryckt. Som jag uppfattar det ser Foucault detta som en drivfjäder bakom nutidens starka intresse för sexualitet som fenomen, där ett underliggande motiv skulle kretsa kring en tanke om befrielse.⁸²

Detta resonemang kan ytterligare belysa Masters och Johnsons samt Rubins angelägenhetsgrad; deras ambition var ju att peka på ett sexuellt förtryck och att

befria äldre människor från denna repression. Och nog kan det tyckas som om Rubins och Masters och Johnsons skrifter bidrog till att möjliggöra en omvärdering av äldres sexuella uttryck. Sexologerna gynnade mer positiva associationer kring äldres sexualitet, vilket de förändrade attityderna inom äldreomsorgslitteraturen mycket riktigt pekar på. Samtidigt föreligger, i enlighet med Foucaults tankegångar, tydliga disciplinerande inslag hos både Rubin och Masters och Johnson. Disciplineringen handlar främst om kroppen som både görs synlig och osynlig i sexologernas texter. Osynliggörandet handlar bland annat om ett förnekande av den biologiska åldrandeprocessen. Visserligen har 60-talsförfattarna generellt en biologisk grundsyn på sexualiteten, men när man kommer in på sexuella problem, får ofta kulturella och psykologiska förståelser förtur framför en biologisk tolkning av sexualiteten. Sannolikt spelade här den samtida ungdomsnormen och ungdomskulturen en viktig roll, liksom förstås de äldre- och sexualpolitiska motiven som tidigare nämnts. Biologin framstod som någonting mer eller mindre fast och oföränderligt medan det kulturellt grundade uppfattades som mer föränderligt och rörligt. Förvisso ges i upplysningslitteraturen råd om hormonpreparat i form av piller och salvor, det vill säga sådant som är inriktat på kroppen, men retoriken i Masters och Johnsons och Rubins böcker handlar i lika hög grad om att tänka om eller om att anstränga sig mer. Följden av detta är att det ibland verkar som om människors kroppar ska betvingas och drillas eller som om krämpor och åldersförändringar kan tänkas bort, vilket i sin tur leder till att utsagorna emellanåt framstår som kropps- och sexualfientliga. Sexuallivet ter sig inte i förstone som en lyckokälla, utan mer som någonting man måste anstränga sig hårt för att få att fungera enligt gängse normer.

Noter

- 1 Isadore Rubin: *Sex efter sextio: En bok om den mogna människans sexuella lyckomöjligheter* (1967), Prisma 1983, s. 9. Första utgåvan på engelska av boken *Sexual life after sixty* publicerades 1965. Den första svenska översättningen kom 1967 och då på initiativ av det svenska Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU). Därefter gavs boken ut i nya utgåvor 1969 och 1983.
- 2 Rubin, 1967 s. 4.
- 3 Lena Lennerhed: *Frihet att njuta: Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*, Norstedts 1994.
- 4 Sociologerna Stephen Katz och Barbara Marshall berör kort det under 1900-talet förändrade synsättet på sexualitet i ålderdomen, och kontextualiserar främst i termer av marknadskrafter. Se "New sex for old: lifestyle, consumerism, and the ethics of aging well", *Journal of Aging Studies*, 2003:1.
- 5 För exempel på diskussion om ålderdomsdefinitioner, se diskussionen i introduktionen till *The Long History of Old Age*, Thames & Hudson 2005, Pat Thane (red.), s. 17ff. samt Tim G. Parkin: *Old Age in the Roman World: A Cultural and Social History*,

- Johns Hopkins University Press 2003, s. 15-35.
- 6 För exempel se Jeffrey Weeks: *Sexuality*, Routledge 1989, s. 16; Michel Foucault: *Sexualitetens historia: Viljan att veta*, delarna I-III, Gidlunds 1980, 1986, 1987, se särskilt kap. 1 del I; *Seklernas sex: Bidrag till sexualitetens historia*, Carlssons 1997, Åsa Bergenheim & Lena Lennerhed (red.), se särskilt inledningskapitlet.
 - 7 För exempel, se Vern L. Bullough: *Science in the Bedroom: A History of Sex Research*, Basic Books 1994; *Sexuality and Gender in the Classical World: Readings and Sources*, Blackwell Publisher 2002, Laura K. McClure (red.); Angus McLaren: *Twentieth-Century Sexuality: A History*, Blackwell 1999; Jeffrey Weeks: *Sex, Politics and Society: The Regulation of Sexuality Since 1800*, Longman 1981; *Sexuality in Ancient Art: Near East, Egypt, Greece, and Italy*, Cambridge University Press 1996, Natalie Boymel Kampen (red.); Pia Laskar: *Ett bidrag till heterosexuallitetens historia: kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800-1920*, Modernista 2005.
 - 8 För exempel se Georges Minois: *History of Old Age: From Antiquity to the Renaissance*, University of Chicago Press 1989, passim, samt Thane, 2005, passim.
 - 9 För exempel se Minois, 1989, s. 53, 95; Thane, 2005, s. 54, 95, 103, 134f; Simone de Beauvoir: *Ålderdomen*, AWE Geber 1976, s. 48; Parkin, 2003, s. 200f.
 - 10 de Pisan och Chaucer refererad i Minois, 1989, s. 221, 227ff.
 - 11 William Shakespeare: "Trettondagsafton" (1602), *Shakespeares dramatiska arbeten: komedier och sagospel*, Bd. 15, Gleerup 1950, för exempel se s. 140 ff.; August Strindberg: *Hemsöborna* (1887), Bonnier 1964, för exempel se s. 153. En intressant notering om ålderdomsstreckets placering i *Hemsöborna* är att Carlssons ålder anges vara kring 40 år. Madame Flods ålder nämns aldrig men eftersom hon blir gravid med Carlsson bör hon rimligtvis inte ha varit så mycket äldre än honom.
 - Möjligen säger detta något om det sena 1800-talets uppfattning om vid vilken ålder man blir gammal.
 - 12 Marcus Tullius Cicero: *Cato den äldre om ålderdomen*, Beijer 1914, s. 31. Se även Minois, 1989, s. 109f.
 - 13 Michel de Montaigne: *Essayer: Bok 3* (1588), Atlantis 1992, s. 57. Se även Minois, 1989, s. 265.
 - 14 Se Platon: *Skrifter. Bok 3, Staten*, Atlantis 2003, s. 27; Arthur Schopenhauer: *Aforismer i levnadsvishet* (1851), *Berömda filosofer XXV*, Björck & Börjesson 1944, för exempel se s. 209, 213; Carl von Linné: *Levnadsordning under människans olika åldrar* (orig. *Diaeta per scalam aetatis humanae*, diss., 1764), Svenska Linnésällskapet 1954, s. 10.
 - 15 Diskussionen om sexuallivets inverkan på människans hälsa har en lång historia och bland annat har föreställningar om könslivets försvagande effekter på hälsan varit vanliga. Den antika humoralpatologins bitvis långlivade lära om riskerna med obalans mellan kroppsvätskor, är en av grunderna till försvagningstänkandet. För exempel se Bullough, 1994, s. 26; Claes Ekenstam: *Kroppens idéhistoria: Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700-1950*, Gidlund 1993, s. 193ff; Jonas Liliequist: "Från niding till sprätt: En studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal", i *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, FRN, Ord & form 1999, s. 80, 90. Ett historiskt exempel finner man i ovan nämnda verk av Carl von Linné, s. 10.
 - 16 Angående Krafft-Ebings inflytande på sexualvetenskapen, se Åsa Bergenheim: *Barnet, libido och samhället: Om den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930-1960*, Höglund 1994, s. 61f; samt *Brottet, offret och förövarn: Vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850-2000*, Carlsson 2005, s. 69f; Bullough, 1994, s. 6f, 40ff.
 - 17 Richard von Krafft-Ebing: *Psychopathia Sexualis with special reference to contrary*

- sexual instinct: A clinical-forensic study* (1886), eng. övers., Bloat/Login-Inbook 1999, s. 60ff, 419, 424. Jfr. Bergenheim, 2005, s. 84.
- 18 August Forel: *Den sexuella frågan: En naturvetenskaplig, psykologisk och sociologisk studie för bildade*, Geber 1905, s. 75, 212, 215; Havelock Ellis: *Sexuell psykologi: Sexuell biologi, könsdriften under barnaåren, sexuella avvikelser, erotiska symboler, homosexualitet, äktenskap, konsten att älska (1897-1928)*, Natur och kultur 1934, s. 291.
- 19 Ellis, 1934, s. 291. I framställningen använder jag de begrepp Forel och Ellis själva använder, därav växlingen mellan begrepp som sexualdrift, könsdrift, libido, potens och kraft.
- 20 Forel, 1905, s. 215; Ellis, s. 290f.
- 21 Ellis, 1934, s. 293; Forel, 1905, s. 212.
- 22 Forel, 1905, s. 230f; Ellis, 1934, s. 197, 293.
- 23 Magnus Hirschfeld: *The Homosexuality of Men and Women* (1913), eng. övers., Prometheus Books 2000. För exempel se s. 427, 1135.
- 24 Åsa Bergenheim: "Sexualitetens manliga ansikte", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1992:4, s. 33-43.
- 25 För exempel, se David Gaunt: "Ivar Lo, de radikala pensionärerna och striden mot ålderdomshemmen 1949", *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1995:4; Roger Qvarsell: "Människosyn och äldreomsorg", *Skall jag taga vara på min broder: Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets historia*, Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet 1993, s. 32f.
- 26 Ivar Lo Johansson: *Ålderdoms-Sverige: En stridsskrift*, Bonnier 1952, s. 37.
- 27 Lo Johansson, 1952, s. 44.
- 28 Lo Johansson, 1952, s. 43.
- 29 Lennerhed, 1994, s. 63-69.
- 30 Andrew Achenbaum: *Crossing Frontiers: Gerontology Emerges as a Science*, Cambridge University Press 1995; Stephen Katz: *Disciplining Old Age: the Formation of Gerontological Knowledge*, University Press of Virginia 1996.
- 31 Birgitta Odén: "Disciplinbildning mellan universitet och samhälle", *Liberala perspektiv: Vision och verklighet i historia och politik: till Jörgen Weibull sommaren 1990*, Wiken 1990, s. 28.
- 32 Erik Allardt: "Perspektiv och perspektivförskjutningar inom nordisk sociologi", *Dansk Sociologi*, 2000: 4. Se även Sofia Seifarth: *Råd i radion: Modernisering, allmänhet och expertis 1939-1968*, Carlsson 2007, s. 277ff.
- 33 Jens Rydström: "Panoptikon: Övervakning och kontroll av manlig homosexualitet i Sverige på 1930- och 1940-talet", *Seklernas sex: Bidrag till sexualitetens historia*, Carlsson 1997, s. 235 f. När kriminalitetsstämpeln försvann tog dock ett synsätt på homosexualitet som sjukdom över. I Sverige upphörde sjukdomsklassificeringen 1979.
- 34 För exempel se Bullough, 1994, s. 170; Lennerhed, 1994, s. 40f.
- 35 Alfred C. Kinsey, Pomeroy B. Wardell, Clyde E. Martin & Paul H. Gebhard: *Kinseyrapporten: Kvinnans sexuella beteende, del 2* (1953), Prisma 1968, s. 68, 72; samt *Kinseyrapporten: Kvinnans sexuella beteende, del 3* (1953), Prisma 1968, s. 188. För enkelhetens skull benämner jag fortsättningsvis forskargruppen kring Kinsey som Kinsey.
- 36 Alfred C. Kinsey, Pomeroy B. Wardell & Clyde E. Martin: *Kinseyrapporten: Mannens sexuella beteende* (1948), Ljus 1949, s. 255 ff.
- 37 Alfred C. Kinsey, Pomeroy B. Wardell & Clyde E. Martin, 1949, s. 253.
- 38 Alfred C. Kinsey, Pomeroy B. Wardell & Clyde E. Martin, 1949, s. 258.
- 39 Alfred C. Kinsey, Pomeroy B. Wardell & Clyde E. Martin, 1949, s. 265.
- 40 Jfr. Bergenheim, 2005, s. 248 f.
- 41 Alfred C. Kinsey, Pomeroy B. Wardell & Clyde E. Martin, 1949, s. 263.
- 42 Den äldrepolitiska karaktären förstärks ytterligare av Rubins "populärt" utformade stil. Framställningen i boken går ut på att sammanställa olika muntliga och skriftliga utsagor om sexualitet och åldrande. Rubin skapar auktoritet och driver sin tes

- genom att luta sig mot andra källor (som ibland är vetenskapliga texter, medan de ibland tycks ha mer allmänt förankrade föreställningar som ursprung). Jag vill alltså förtydliga att hänvisningarna till Rubin i brödtexten inte är hänvisningar till Rubins egen forskning utan till hans sammanställning av andras utsagor – vetenskapliga såväl som ovetenskapliga – om åldrande och sexualitet. Digniteten i de sekundärkällor han hänvisar till är för mig omöjliga att värdera eller vikta mot varandra, de är i det här sammanhanget inte heller intressanta; det är Rubins tes som är i fokus.
- 43 William H. Masters & Virginia E. Johnson: *Sexuellt gensvar hos människan*, Almqvist & Wiksell 1967, s. 199.
- 44 Masters & Johnson, 1967, s. 192; Rubin, 1967, s. 109.
- 45 Rubin, 1967, s. 86f.
- 46 Rubin, 1967, s. 95 ff, 115f; Masters & Johnson, 1967, s. 166, 206f, 210f, 166.
- 47 Rubin, 1967, s. 13. De tidigare nämnda Katz & Marshall resonerar om en förskjutning från en biologiskt till en psykologiskt dominerad förståelse av sexualiteten, se Katz & Marshall, 2003:1, s. 4.
- 48 Rubin, 1967, s. 95.
- 49 Masters & Johnson, 1967, s. 212, s. 164ff. Jfr. diskussion om det sena 1900-talets psykologiserande av mäns impotens, i Barbara L. Marshall & Stephen Katz: "Forever Functional: Sexual Fitness and the Ageing Male Body", *Body & Society*, SAGE Publications 2002, s. 53.
- 50 Rubin, 1967, s. 107f, Masters & Johnson, 1967, s. 192.
- 51 Rubin, 1967, s. 102. Rubin bestrider dock (bl.a. med hänvisning till Kinsey) att äldre män skulle vara mer benägna än yngre att förgräpa sig på barn. Se s. 53f.
- 52 Masters & Johnson, 1967, s. 195ff.
- 53 Masters & Johnson, 1967, s. 211.
- 54 Masters & Johnson, 1967, s. 194.
- 55 Rubin, 1967, s. 171.
- 56 Masters & Johnson, 1967, s. 198.
- 57 Franz Luttenberger: *Freud i Sverige: Psykoanalysens mottagande i svensk medicin och idédebatt 1900-1924*, Carlsson 1989, se t.ex. s. 295f, 334f, 346f, 361ff.
- 58 Lennerhed, 1994, s. 23.
- 59 Rubin, 1967, s. 172.
- 60 Rubin, 1967, s. 18.
- 61 Jfr. Foucault, 1980, s. 196.
- 62 Robert Kastenbaum: *Ålderdomen*, Studentlitteratur 1984, s. 83, 91.
- 63 I den svenska översättningen används ordet virilitet både i betydelsen potens och manlighet. Jag har inte haft tillgång till den amerikanska utgåvan och kan därför inte ange vilket begrepp som används där, men jag håller för troligt att översättaren översatt det mer mångtydiga engelska ordet *virility* till det svenska ordet *virilitet*, som mer entydigt betyder manlighet.
- 64 Kastenbaum, 1984, s. 89.
- 65 Jfr Anne Fausto-Sterling: *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*, Basic Books 2000. Se särskilt kapitlet "Of Gender and Genitals: The Use and Abuse of the Modern Intersexual".
- 66 Rubin, 1967, se särskilt kapitel I, t.ex. s. 11-20. I den engelska utgåvan kan man förmoda att begreppet "sexless" används, vilket associerar både till en uppluckring av könsidentitet/könskaraktäristika och till någonting asexuellt.
- 67 Lesley Ann Dean Jones: *Women's Bodies in Classical Greek Science*, Clarendon Press 1996, s. 107; Lynn Botelho: "Old age and menopause in rural women of early modern Suffolk", *Women and Ageing in British Society since 1500*, Lynn Botelho & Pat Thane (red.), Longman 2001, s. 52. Ett exempel på att de ovan nämnda historiska uppfattningarna om könlöshet fortfarande idag kan vara aktuella har jag stött på i en tidning för apotekets kunder. I en artikel beskrivs gränsutsuddandet mellan manligt och kvinnligt ungefär i följande ordalag: Hos män ökar andelen kvinnliga könshormoner i kroppen, och andelen manligt könshormon minskar. Detta leder bland annat till att männens bröst förstöras. För kvinnor innebär den minskade

- östrogenproduktionen - och därmed genomslaget av manligt könshormon - exempelvis en ökad behåring i ansiktet, särskilt på överläpp och haka. I artikeln avslutas denna information med orden: "Man säger ibland att kvinnor blir mer lika män och tvärtom då de blir gamla". Se Gunilla Lockne: "Så förändras kroppen när vi åldras", *Apoteket: tidning för apotekets kunder*, 2004:1, s. 29.
- 68 Jag har hittills i uppsatsen genomgående använt begreppet genus som en sammanfattande beteckning av både biologiska och sociokulturella aspekter av det vi uppfattar som manligt och som kvinnligt. Just här måste jag för att göra tydligt hur jag menar, göra ett undantag och använda både kön och genus för att synliggöra de kroppsliga och de sociokulturella faktorer som in till förblandning, bidrar till våra förståelser av kön, dvs. genus. Jag vill också betona att jag som idéhistoriker inte ser som min uppgift att ta ställning till sanningshalten i Locknes utsagor. Däremot tycker jag det är angeläget att peka på de genusrelaterade föreställningar som knyts till olika biologiska förändringar i och med åldrandet.
- 69 Jfr. Britt-Marie Thurén: "Om styrka, räckvidd och hierarki samt andra genusteoretiska begrepp", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1996:3-4, s. 69-85.
- 70 Rubin, 1967, s. 11, 44.
- 71 Carol Clover: "Regardless of Sex: Men, Women and Power in Early Northern Europe", *Speculum*, vol. 68, 1993:2, ss. 381, 385.
- 72 Laura Davidow Hirshbein: "The Glandular Solution: Sex, Masculinity and Aging in the 1920s", *Journal of the History of Sexuality*, vol. 9, 2000:3, s. 281, 286, 288.
- 73 Davidow Hirshbein, s. 296f.
- 74 Edward H Thompson: "Older Men as Invisible Men in Contemporary Society", *Older Men's Lives*, Edward H Thompson (red.), Sage Publications 1994, s. 13.
- 75 Gabriela Spector-Mersel: "Never-aging Stories: Western Hegemonic Masculinity Scripts", *Journal of Gender Studies*, vol. 15, 2006:1, s. 79.
- 76 Jeff Hearn: "Imaging the Aging of Men", *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*, Mike Featherstone & Andrew Wernick (red.), Routledge 1995, s. 102; Michael Kimmel: "Masculinity as Homophobia: Fear, Shame and Silence in the Construction of Gender Identity", *Theorizing Masculinities*, Harry Brod & Michael Kaufmann (red.), Sage 1994, s. 126 ff.
- 77 Lennerhed, 1994, s. 12.
- 78 Lena Lennerhed: "Det är rätt att göra uppror", *Europas idéhistoria, 1900-talet: Framstegets arvtagare*, Nils Runeby (red.), Natur och kultur 1998, s. 207ff.
- 79 Jag vill här passa på att tacka Lena Lennerhed som gav mig värdefulla kommentarer vid en idéhistorisk konferens i Umeå 2007, och därigenom bidrog till en rikare kontextualisering av ämnet för den här artikeln. Tack också till kollegorna Erland Mårald och Hildur Kalman som kommit med viktiga synpunkter under artikelarbetets gång.
- 80 Stig Berg: *Åldrandet - sociala, psykologiska och biologiska aspekter*, Liber Läromedel 1981, s. 62-66; Else Melin & Bertil Steen; *Åldrande och åldringsvård: Biologiska, psykologiska och sociala aspekter*, Esselte Studium 1975, s. 45f.
- 81 För exempel se Michel Foucault: *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*, Arkiv förlag 1993, se särskilt s. 9-41.
- 82 Foucault, 1980, s. 9-21, 201.

Nyckelord

Ålderdom, sexualitet, asexualitet, kulturella attityder, sexologi, maskulinitet, genusidentitet.

Åsa Andersson

Institutionen för idé- och samhällsstudier

Ansluten till forskningsprogrammet "Befolkningen: åldrande och livsvillkor"
(ALC)

Umeå universitet

901 87 Umeå

aasa.andersson@idehist.umu.se